

№ 1331/2000 від 13.12.2000 р. як правонаступник вказаних формувань був утворений новий консультативно-дорадчий орган – Національна Рада з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого самоврядування, основним завданням якої є узгодження загальнодержавних та місцевих інтересів і розробка стратегічних питань державного будівництва при вирішенні проблем та обґрунтуванні напрямів суспільного розвитку. При Президентові України також створений фонд сприяння розвитку місцевого самоврядування, а при КМ України – Міжвідомча комісія з питань місцевого самоврядування. Рішення цих трьох інституцій мають для органів виконавчої влади та місцевого самоврядування рекомендаційний характер.

Підсумовуючи викладене вище слід зазначити, що зусилля держави щодо подальшої реалізації ефективної РП повинні бути зосереджені на вирішенні проблем у таких основних напрямках:

- перерозподіл владних повноважень та бюджетного фінансування на користь регіонів;
- запровадження дієвих економічних механізмів та засобів реалізації РП, які б комплексно вирішували спектр регіональних проблем;
- забезпечення управління всіх рівнів висококваліфікованими спеціалістами. Вирішення останньої проблеми має за чинних умов виключно важливе значення і у її розв'язанні провідна роль належить вищим навчальним закладам Міністерства освіти і науки та Академії управління при Президентові України.

Література

1. Брацький П.П. Україна в другій світовій війні (1939 – 1945 рр.). – Чернівці, 1995. – 216 с.
2. Вопросы экономического районирования. – М., 1957.
3. Галуза С. Опыт регионального управления экономикой при совнархозах и в свете рыночных преобразований // Регионы. Проблемы и перспективы. – 1999. – № 4. – С. 45 – 48.
4. Гринев С. Социально-экономические и культурно-исторические аспекты региональной политики в Украине // Регион. Проблемы и перспективы. – 1998. – № 2 – 3. – С. 25 – 28.
5. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1963. – 189 с.
6. Поповкін В.А. До концепції державної регіональної економічної політики. – К., 1995. – 61 с.
7. Решение партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М., 1967. – Т. 2.
8. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості. – К., 2001. – 112 с.
9. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Львів, 1997. – Т. 1. – 315 с.

Тьорло В. В.

Суспільно-історичний розвиток Закарпаття

та його вплив на формування земельних відносин у регіоні

На початку ХХІ ст. соціально-економічне становище та екологічна ситуація в Українському Закарпатті відзначаються надзвичайною складністю, що значною мірою обумовлено історичними особливостями розвитку, зокрема колоніальним минулим, регіону. Впродовж століть нинішня територія Закарпатської області переходила з “рук в руки” від одних колоністів до інших, наслідком чого був низький рівень розвитку продуктивних сил, особливо сільськогосподарського виробництва та лісового господарства. Метою тимчасових “розпорядників” чужою територією було отримання якомога більшого прибутку в найкоротший проміжок часу, тому ні про яке ефективне господарювання, зокрема, запровадження раціональних систем землекористування не могло бути й мови.

Ретроспективу суспільного розвитку Закарпаття та його вплив на формування земельних відносин доцільно розглянути в межах основних історичних етапів еволюції краю, кожен з яких відзначається особливостями взаємовідносин з навколишнім середовищем, що особливо позначилося на специфіці землекористування та пов'язаних з ним відносин.

Вважається, що на території нинішнього Українського Закарпаття людина з'явилася майже 1,5 млн. років тому, в поселенні, відомому під сучасною назвою як Рокосове. На основі останніх новітніх досліджень відомо, що землеробство в Закарпатті зародилося в протонеоліті.

Неоліт взагалі характеризується виникненням різноманітних галузей відтворюючого господарства. В цей період з'явилася, зокрема, Трипільська культура, за якої високого розвитку набули галузі, що безпосередньо пов'язані із землекористуванням: сільське господарство (хліборобство було основним заняттям трипільців), будівництво та наземні види транспорту, з виникненням яких було започатковане транспортне землекористування.

Залізна доба на території Закарпаття розпочалася у ХІІ – ХІІІ ст. до н. е. У період раннього заліза для Закарпаття характерною була Пшеворська культура, з якої, на думку істориків, зародилося

слов'янство [1]. При цьому саме період залізної доби для Закарпаття характеризувався значним економічним зростанням, пов'язаним із переходом до відтворюючого землеробсько-тваринницького господарства.

Доба Середньовіччя в Закарпатті характеризується зростанням феодальної власності на землю. Особливої інтенсивності даний процес набув з XIII ст. Зміна земельних відносин визначалася політикою метрополії, а з 30-х років XV ст. територія Закарпаття знаходилась у складі Угорщини, і супроводжувалася процесом закріпачення та утворенням нових форм господарства, орієнтованих на ринок. При цьому сільське господарство, особливо на високогірних луках та полонинах, спеціалізувалося на вівчарстві та бджільництві, а в перед гірських та низинних районах з останньої третини XVI ст. отримали вже розвиток фільварки. Останні зміцнили в регіоні феодальну власність на землю. В цей час на всі землі в Закарпатті поширилася абсолютна неподільна спадкова станова власність, що була характерною для тогочасної Угорщини. Проте аграрна реформа 1557 р. та поширення фільварків обумовили зростання чисельності малоземельних та безземельних селян. Відповідно до державного законодавства Угорщини "панщина" в той час для одного селянського господарства складала 52 дні на рік, а із середини XVII ст. обсяг повинностей зріс від двох до трьох днів на тиждень.

Визвольна війна українського народу (середина XVII ст.), внаслідок якої була утворена Козацька держава, не змінила статус Українського Закарпаття і воно залишилося у складі Угорщини, а згодом потрапило у залежність від Австрії. Такий розвиток історичних подій відбився на розвитку земельних відносин у регіоні. У середині XVII ст. та у XVIII ст. земельна власність у Закарпатті була переважно в угорських, німецьких та молдавських феодалів, а майже половина селян володіли тільки четвертою частиною земельного фонду регіону. Понад 200 міст Закарпаття, що становило четверту частину всіх поселень, входили до Мукачево-Чинодієвської латифундії графа Шенборна. При цьому майже половина селян володіла тільки четвертою частиною земельного фонду регіону.

Кріпосна залежність у Закарпатті базувалася на основі так званого Волоського права, відповідно до якого селяни могли бути власниками рухомого майна, зокрема худоби, але не могли володіти орною землею. В регіоні використовувалася підсічна система обробітку ґрунтового покриву, яка відзначалася низькою ефективністю. Також застосовувався такий засіб підвищення родючості ґрунту як кошарування худоби. Але протягом тривалого часу в Українському Закарпатті в рільництві основною залишалася двопільна система обробітку ґрунту. При цьому в гірській частині в структурі посівних площ найбільшу питому вагу мали овес, жито та просо, а в низинних районах – пшениця, ячмінь і озиме жито. З XVII ст. в Закарпатті почали вирощувати кукурудзу.

З кінця XVIII ст. земельні відносини у Закарпатті регулювалися вже австрійським аграрним законодавством. Відповідно до маніфесту австрійських монархів про урбаріальну регуляцію 1766 р., поміщики повинні були забезпечити селян садибою та земельною ділянкою площею від 10,2 до 17,1 га [5]. Особливо слід відзначити значний позитивний вплив на удосконалення земельних відносин в Закарпатті законів та вердиктів, що були видані за час самодержавного правління австрійського монарха Йосифа II, який у 1785 – 1788 рр. забезпечив на території усїєї Австрії, до якої належали в той час землі Закарпаття, проведення першої кадастрової оцінки земель, а Урбаріальним патентом від 10.02.1789 р. встановлював, що обсяги всіх примусів не могли перевищувати 30 % одержаних від селянської землі прибутків. Вже тоді даним маніфестом встановлювався однаковий земельний податок для всіх категорій власності та визначалися норми доходності для основних категорій угідь. Слід зазначити, що австрійське земельне законодавство в цілому було прогресивним і сприяло економічному розвитку Закарпаття. Хоча в окремі періоди, особливо за часів імператора Лепольда, який у 1790 р. скасував урбаріальний патент і розпорядився відновити колишні норми оподаткування та панщинних примусів, воно було реакційним. За урядовим циркуляром 1814 р. придбати у власність землю могли лише представники привілейованих станів, а коли в 1820 р. був даний дозвіл на придбання нерухомості усім, то коштів на це у селян вже не було. При цьому поміщики постійно збільшували площі своїх землекористувань та покращували їх якість за рахунок селянських наділів. Як наслідок у Закарпатті площі поміщицьких земель протягом першої половини XIX ст. зросли на 20 %, а близько половини селянських дворів не мали своєї землі [5].

Закарпаття відзначається вигідним розташуванням, що особливо стало відчутним у зв'язку із розвитком товарного виробництва. В XVII – XVIII ст. були вже добре відомі такі торговельні шляхи як Самбір-Турка-Ужгород та Стрий-Сколе-Мукачеве. З кінця XVIII ст. в Закарпатті почали будуватися дороги з твердим покриттям.

Але розвиток господарства обумовлював погіршення екологічної ситуації в регіоні. Тимчасові господарі-колоністи намагалися отримувати максимальні прибутки при мінімальних витратах, не дотримуючись при цьому добре вже тоді відомих агротехнічних та екологічних вимог щодо обробітку землі, спрямованих на запобігання деградації ґрунтового покриву. При цьому відбувалося інтенсивне і безсистемне вирубування лісу для розширення площі орних земель та пасовищ. Такий підхід у сільськогосподарському та лісогосподарському землекористуванні супроводжувався створенням екологічно небезпечних промислових підприємств. Так, наприкінці 60-х років XIX ст. у Великому Бичкові було збудовано перший у краї лісохімічний завод, у 1880 р. в Тур'ї Бистрому –

другий, а на початку 90-х років у Перечені – третій. З 1882 р. у деревообробній промисловості Закарпаття функціонував синдикат “Мундус”.

У першій половині XIX ст. в сільському господарстві Закарпаття продовжувала існувати панщина та поміщицьке землеволодіння і майже 90 % земельних угідь належало Австро-Угорщині.

У рільництві Закарпаття найбільш поширеним був вівсяно-ячмінний напрям спеціалізації. Овес займав до 46 % посівних площ, а в гірських районах – до 90 %. Значні площі були під житом, гречкою, пшеницею. Але поступово частка пшениці в посівах зростала, що було обумовлено підвищеним попитом на пшеничне зерно на ринках і робило її найбільш прибутковою культурою.

Проте з часом посіви зернових почала витісняти картопля, яка стала важливим продуктом харчування, сировиною для горілчаних підприємств та кормом для худоби. З 1815 до 1840 р. збір картоплі зріс у 18 разів, а частка її посівних площ досягала 16 %. Але необґрунтоване розміщення значних за площею посівів картоплі призвело до ґрунтовтоми і деградації ґрунтового покриву. Закарпаття того часу спеціалізувалося також на вирощуванні промислових сортів винограду. Якісні вина із Закарпаття були відомі на світовому ринку. За межами регіону користувались попитом високопродуктивні породи великої рогатої худоби та коней.

Проте розвиток торгового землеробства стримувався кріпосницькими відносинами, зокрема феодалною рентою, залежністю селянин від поміщиків і держави. Панщинна система господарювання вичерпала себе, тому обставини вимагали скасування кріпосного права.

У березні 1848 р. угорський сейм видав закон про скасування панщини в Закарпатті. Але від панщини була звільнена лише частина селян. У цілому земельне питання було вирішене на користь поміщиків. У вересні того самого року були внесені окремі поправки до попереднього закону. Внаслідок проведеної земельної реформи поміщики втратили владу над селянами, які також ставали власниками землі, але зберегли маєтки та доходи від “викупних платежів”. За селянами залишилися в основному ті землі, якими вони володіли до реформи. При цьому селяни отримували гірші земельні ділянки, часто розрізненими масивами, а кращі землі великими масивами переходили у власність поміщиків, духовенства та держави, земельна власність яких складала понад 70 % площі всіх угідь регіону. На початку XX ст. 756 поміщикам (0,8 % загальної кількості землевласників) належало 45 % землі і майже 20 тис. га земельних угідь були власністю церкви [4].

Проте в регіоні селянське землеволодіння за рахунок купівлі поміщицької землі поступово збільшувалось і лише закон 1875 р. повністю звільняв селян від кріпаччини. При цьому відбувалось розшарування селян на бідних та заможних і концентрація земель у власності останніх. Цей процес добре ілюструють дані перепису 1902 р., за якими кількість селянських господарств розміром до 5 га становили 72,7 % загальної чисельності і їм належало 8,6 % всієї площі угідь, селянські господарства розміром 5 – 10 га – відповідно 16,6 і 26,9 % і більше 10 га – 10,3 і 25 % [4].

Століпінська аграрна реформа розпочалася на терені України 14 червня 1910 р. і тривала до 1915 р. Завдяки цій реформі земля перейшла в індивідуальну власність, почало розвиватись приватне землеволодіння, набули поширення агрономічні заходи, що обумовило в цілому зростання продуктивності сільського господарства майже в 1,5 раза. Для малоземельних та безземельних селян були створені певні умови для заняття сільськогосподарським виробництвом – в оренду та для спільного землеволодіння надавалася земля. Але, незважаючи на ці заходи удосконалення земельних відносин відбувалось повільно. На початку XX ст. землі в Закарпатті за угіддями розподілялися так: на орні землі припадало 21,6 % всієї площі, ліси займали 49 %, луки і пасовища – 28,2 %. У структурі посівів домінували зернові культури, що займали 56 – 59 % площі ріллі. В цілому на Закарпатті переважав вівсяно-кукурудзний напрям спеціалізації, а пшениця займала в структурі зернових останнє місце. Крім того, сільське господарство Закарпаття того часу відзначалося розвинутим садівництвом і виноградарством. Набула значного розвитку кооперація.

На початку 20-х років XX ст. на території Закарпаття було створено єдину адміністративно-територіальну одиницю Чехословаччини – Підкарпатську Русь з центром в Ужгороді. Складність становища, в якому опинилось сільське господарство Закарпаття, було викликано колонізаторською політикою Чехословаччини, що призвело до аграрної кризи. У виході з кризової ситуації велику роль відіграла чітко проведена кооперація в аграрному секторі.

Наступним етапом у розвитку земельних відносин Закарпаття була земельна реформа, що проводилася після приєднання краю в 1944 р. до України і передбачала організацію колективних сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з тим, що селяни були проти такого реформування, місцева влада організувала масову примусову колективізацію, яка була завершена в 1950 р. Після цього була запроваджена командно-адміністративна система управління.

Майже за п'ять десятиріч комуністичного управління реально склалася особлива форма абсолютної власності на землю, що фактично призупинила дію ринкових відносин та обумовила хронічний дефіцит продуктів харчування, низьку продуктивність праці, пасивність до розвитку підприємництва, конкуренції та незацікавленість сільського населення в ефективній роботі. Наслідками існуючого в ті часи використання та управління земельними ресурсами стало також різке зниження родючості ґрунтового покриву, розвиток ерозійних процесів та деградація земельних угідь,

яка в окремих, особливо гірських районах, набула значного поширення. Тому стала нагальною кардинальна зміна земельних відносин.

Крім того, за останнє десятиріччя значно погіршилися екологічна ситуація та економічне становище в регіоні, які виступають у Закарпатті вирішальними чинниками суспільного розвитку. Значною мірою це обумовлено паводками. Так, тільки збитки народному господарству Закарпаття від паводку в листопаді 1998 р. становили понад 580 млн. грн., а від березневого паводку 2001 р. – 284,8 млн. грн. З антропогенних чинників найсуттєвіший негативний прояв мали нерациональне лісо- та землекористування.

Проте в регіоні у 2000 - та на початку 2001 р. (до катастрофічного паводку 4 – 5 березня 2001 р.) зафіксований ріст у цілому по промисловому виробництві, а також по таких важливих галузях як електроенергетика, легка промисловість, машинобудування і промисловість будівельних матеріалів. Але в хімічній, харчовій, деревообробній та целюлозно-паперовій промисловості, борошномельно-круп'яній та комбікормовій, які займають в галузевій структурі промисловості домінуюче становище. Зростання не спостерігається, а в окремих випадках зафіксовано скорочення обсягів виробництва. Разом з тим, з урахуванням динаміки рівня споживчих цін, не відбувається зростання реальної заробітної плати [6]. Вказані процеси, незважаючи на окремі позитивні тенденції, що мають місце останнім часом в економіці області, справляють негативний вплив на соціальне становище в регіоні.

Слід зазначити, що початок XXI ст. в Закарпатті відзначається значними змінами, які є наслідком соціально-економічних перетворень, які відбуваються в Україні після проголошення нею в 1991 р. незалежності і, зокрема, проведенням земельної реформи в державі. В результаті реалізації визначених Земельними кодексами 1992 і 2001 рр., відповідними законами України та Указами Президента заходів з реформування земельних відносин, у Закарпатській області станом на 16 січня 2002 р. площа земель, переданих у власність недержавних сільськогосподарських підприємств становила 292,7 тис. га, або 23 % її земельного фонду. З 122407 громадян, які набули право на земельну частку (пай), власниками сертифікатів, що це право посвідчують, стали 121197 осіб.

З наведеного вище слід підкреслити, що регіональна політика в Закарпатській області повинна будуватися на поетапному виході із того важкого становище, в якому знаходиться сьогодні навколишнє природне середовище, господарство та переважна частина населення регіону. Але безумовно для створення економічних передумов покращення соціальної та екологічної ситуації в області першочергове значення має вихід з кризового стану її господарства.

Література

1. Геродот із Галікарнасу. Скіфія: Найдавніший опис України з V століття перед Христом. – К, 1992. – 72 с.
2. Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах в XV – XIX століттях. – К, 1991. – 255 с.
3. Довженко В. Й. Землеробство Древньої Русі до середини XIII століття. – К, 1961. – 267 с.
4. Ілько В. І. Закарпатське село на початку XX століття (1900 – 1919 рр.). – Львів, 1973. – 181 с.
5. Історія господарства: Україна і світ/За ред. Б. Д. Лановика. – К, 1995. – 480 с.
6. Соціально-економічне становище Закарпатської області (статистичний бюлетень за 2000 рік). Закарпатське обл. управл. статистики. – Ужгород, 2000. - № 12. – 179с.

Харкянен Л. В.

Проблеми соціальної сфери та шляхи їх вирішення в Україні у контексті глобалізаційних процесів

Глобалізація світового господарства є дуже складним, суперечливим процесом. Сьогодні ні політики, ні вчені до кінця ще не усвідомили її роль у розвитку людської цивілізації. Є як позитивні, так і негативні оцінки наслідків глобалізації світової економіки.

Ясно тільки одне на сучасному етапі плодами глобалізації користуються в основному транснаціональні корпорації, для яких вона відкрила доступ на нові фінансові і торгові ринки, до рідких ресурсів, кваліфікованої і дешевій робочій силі. При цьому чимало суб'єктів національного господарства (малі і середні підприємства), що не мають експортної орієнтації (поза залежністю від ступеня розвиненості економіки) страждають від «відкритості» економіки і виступають за політику протекціонізму. З однієї сторони відкритість економіки несе в собі потенційні вигоди, а з іншої – обмежує можливості незалежної макроекономічної політики на національному рівні.

Тому заходи, що започатковуються в державах по задоволенню внутрішніх потреб без обліку глобалізаційних процесів, можуть привести до макроекономічної нестабільності. А як писав один з американських оглядачів: «Саме бажана спадщина, яку ми могли б залишити майбутньому поколінню, – це соціальний мир»[15].